

MAJOR GYULA*

Saxlehner András és a 140 éves „Hunyadi János” keserűvíz-telep

I. ÁLTALÁBAN A BUDAI KESERŰVÍZ FORRÁSOKRÓL

A budai keserűvizekről az első ismert közlés SCHAMS FERENC-től származik (1780-1839), aki a „*Buda szabad királyi főváros teljes leírása*” címmel német nyelven Budán 1822-ben megjelent írásában tesz említést a Budán, a Kamaraerdőbe vivő út melletti glaubersós keserűvizekről. Dél-budai kötődése miatt legyen szabad egy gondolatot Schams Ferencnek is szentelni. Szudéta-német polgári család gyermekeként gyógyszerészetet tanult Bécsben, friss diplomával érkezett Magyarországra az akkortájt boráról híres Szerém vármegyébe, ahol gyógyszerterát nyitott. Helytörténeti kutatásai nyomán jelentette meg munkáit német nyelven 1820-ban Péterváradról, majd a már említett művét Pest és Buda városáról. 1818-ban Budára költözött, ahol már kizárólag új hivatásával foglalkozott: szőlészeti és borászati ismeretekkel. Az elméleti ismeretek elsajátítása után kezdeményezte egy „*Országos Venyige Iskola*” alapítását Budán, amelyet egy nagylelkű mecénás MAYERFFY XAVÉR FERENC segítségével 1834 őszén megnyitott, a mai Budaörsi út és Karolina út közötti 5 holdnyi területen. A terület, fekvése és adottságai miatt nem volt igazán alkalmas a kitűzött célra, ezért agyagát 1857-ben DR. ENTZ FERENC áttelepíttette a Gellért-hegy déli lejtőjére, a Szent István Egyetem mai helyére.

A keserűvíz-telep Dél-Budán az Örsödi völgyben alakult ki. Földtani felépítését tekintve a Budai hegység részét képezi, amely szoros összefüggésben van a Dunántúli középhegységgel, annak tartozéka. A sík területről az erózió a lazább szerkezetű felsőoligocén hordalékot kihordta, és utána indulhatott meg a kiscelli agyag mállása, amely a keserűvíztároló szerepét töltötte be.

A Dél-budai keserűvíz földtani környezetével és genetikájával elsőként SZABÓ JÓZSEF (1822-1894), korának egyik legkiválóbb geológus professzora foglalkozott. Eredetileg a keserűsöt a dolomitból és a benne előforduló piritből származtatta. Az alkáli-szulfátokat a kiscelli agyagban helyenként a közbetelepült andezittufából vezette le. A későbbi modellező vizsgálatokból kitűnt, hogy a keserűvíz képződésének feltétele a nagyfokú oxidáció biztosítása. A képződő keserűvíz mennyisége és minősége a kiscelli agyag ásványtani összetételén kívül a talajvíz áramlási sebességétől, párolgásának mértékétől és a csapadék mennyiségétől függ.

A mindennapos gyakorlatban a gyógyvíz minőségének eldöntéséhez már régóta a sűrűségmérést használták. Akkor jó és kitermelésre alkalmas a víz, ha sűrűsége $1,03 \text{ kg/dm}^3$ körüli. A keserűvíz kémiai összetételét az 1870-es évektől több hazai kémikus, köztük THAN KÁROLY és

* XI. Kerület Polgármesteri Hivatal, 1113 Budapest, Bocskay út 39/41.

több külföldi kémikus is elemezte. Ez feltétlenül hozzájárult a Hunyadi János keserűvíz jó hírnevének növeléséhez. A keserűvizet gyógyászati szempontból is számos hazai és külföldi orvos vizsgálta, és ezek véleményét SAXLEHNER ANDRÁS a világ számos országában publikálta. A keserűvíz legismertebb élettani hatása a hashajtás. A Hunyadi János keserűvíz felfedezésekor, de napjainkban is nagyon sok ember mindennapi gondját, problémáját képes mellékhatás nélkül orvosolni.

II. A SAXLEHNER CSALÁD – EGY DINASZTIA TÖRTÉNETE

Saxlehner András családjára vonatkozóan a legrégebbi adat 1600-ból való, amikor SAXLEHNER GYÖRGY Wandorfbán (Burgenland) házasságot kötött. Saxlehner György valószínűleg Thüringiából származott. Az ükapának Sopronban született négy fia közül az elsőszülött JÁNOS-MIHÁLY posztókészítőként dolgozott, és 1727-ben Sopronban kötött házasságával is posztókészítő leányát vette feleségül SCHÜTZ ERZSÉBET személyében. A dédapa hét fia mindegyike posztókészítő mesterséget tanult, így a Hunyadi János keserűvíz-telepet megalapító Saxlehner Andrásnak János-Mihály nevű nagyapja is. A nagyapa 1766-ban házasságot kötött FLECH ZSUZSANNAVAL, aki a kőszegi FLECH JÓZSEF posztókészítő leánya volt. Az itt született hat gyermeke között ötödikként jött világra id. András (sz. Kőszeg, 1774), aki az elődökhöz hasonlóan posztókészítő mester lett. Első házassága csak hat évig tartott. A megözvegyült id. SAXLEHNER ANDRÁS 1806-ban BAYER JUDITtal kötött újabb házasságot, aki szintén posztókészítő mester leánya volt. Ebből a frigyből nyolc gyermek született, negyedikként az ifj. András (sz. Kőszeg 1815), a Hunyadi János keserűvíz-telep megalapítója.

SAXLEHNER ANDRÁS, iskoláit befejezve, 5 év tanoncidő leteltével 1832-ben egy soproni rövidáru kereskedésben segédlevelet szerzett, majd a tovább lépés reményében 1836-ban Pesten keresett magának állást, és a Váci utcában székelő Perger és Murman cég posztókereskedésében helyezkedett el. Saxlehner András az 1844-ben Pesten megalakult „*Honi Védegylet*” lelkes tagja lett, ezzel bekapcsolódott a reformkor hazai ipart támogató mozgalmába. KOSSUTH LAJOS bátorítására a kőszegi rokonság anyagi támogatásának bevonásával 1845-ben Pesten a Váci utcában posztókereskedést nyitott, amelyet SÁMUEL nevű testvérével közösen vezetett. Saxlehner András 1846-ban Pesten kötött házassága – édesapja első házasságához hasonlóan – szomorúan alakult. Felesége, SCHINDLER ERZSÉBET 1849-ben elhunyt. Az özvegy 1854-ben kötött újabb házasságot PELIKÁN EMÍLIÁVAL. Emília asszony 17 év leforgása alatt kilenc gyermeket szült, közülük négy fiú és két leány élte meg a felnőttkort. A fiúk: ANDOR (1857), ÁRPÁD (1860), KÁLMÁN (1868) és ÖDÖN (1871) később apjuk segítőitársai lettek. A Saxlehner család férfitagjainak foglalkozása a legrégebbi idők óta mindig a posztókészítés mestersége volt. Általában posztókészítők leányait vették feleségül, így házasságaik is mindenkor a céhbéli szervezeten belül maradtak.

A már említett örsödi lapályon a vízrendezést követően a Dobogó-domb oldalát szőlővel telepítették be, a völgyteknőt legelőnek használták. A terület tulajdonosa, BAYER JÓZSEF budaörsi gazda 1862-ben kutat ásott a dombnál, de a kút keserű vize ivásra alkalmatlan volt. Bayer József felkereste ismerősét, Saxlehner Andrást Váci utcai üzletében és elpanaszolta kútjának történetét. Saxlehner András előrelátására utal, hogy a Bayer-féle kútból vett vízmintát MOLNÁR JÁNOS törvényszéki vegyészszel megvizsgáltatta, aki azt nagy töménységű keserűvíznek minősítette. Mivel a Kelenföldi síkságon, a mai Szent Imre Kórház területén az 1853-ban felfedezett keserűvizet már palackozva is forgalmazták, így az új kút és a terület megvétele jó befektetésnek tűnt. Saxlehner András 1862-ben 4000,- Ft-ért megvette a Bayer-féle keserűvizet adó telket és 1863-ban diadalútjára indította az általa kitermelt és forgalmazott Hunyadi János keserűvizet (4 évvel az 1867-es Kiegyezés előtt !)

A keserűvíz telep egyre növekvő termelése és felfutó fejlesztése lehetővé tette egyéb ingatlanok megszerzését is és ezek bizonyították a Saxlehner család vagyoni gyarapodását. Még az 1860-as évek végén András az általa megvásárolt Dobogó hegyen szőlészetet és borászatot létesített, majd megvette a Sas-hegy Budaörsi út felé eső lejtőjén lévő szőlőbirtokot egy HAVAS nevű tulajdonostól. A Havas villától kiinduló alagutakat boros pincéknek használták. Később a hegy felsőbb részén lévő Weber-féle villát is megvásárolta a hozzátartozó szőlőbirtokkal együtt. A Fővárosi Közmunkák Tanácsa 1870-ben törvénycikkelyben rögzítette, hogy a Király utca forgalmának tehermentesítésére sugárutat épít a Belvárostól a Városligetig. A Tanács felkérésére YBL MIKLÓS és LINCZBAUER ISTVÁN a leendő utat szegélyező egyes háztömbökre tervvázlatot készített. Saxlehner András tudott a sugárút megépítésének tervéről, és látva a városszerte zajló nagyméretű és gyors építkezéseket, megvásárolta a Sugár út 3. szám alatti telket. CZIGLER GYÖZÖ, a városligeti Széchenyi fürdő neves építője 1884-86 között koraeklektikus stílusban építette meg a 3-emleletes Saxlehner palotát, amelynek két emeletén a család lakrészei és üzleti irodái, a felső szinten bérlakások, a Sugár úti földszinten pedig üzletek kaptak elhelyezést. Saxlehner András a város legjobb szakembereit bízta meg a belsőépítészeti munkák elvégzésével.

A termék és a lépcsőház mennyezetét LOTZ KÁROLY freskói díszítették. Saxlehner András egészsége a feszített munkatempó miatt megromlott és egy külföldi gyógykúrára való utazása közben, tüdőgyulladás következtében 1889. május 27-én Bécsben elhunyt.

III. TERMELÉS ÉS FORGALMAZÁS – MARKETING ÉS INNOVÁCIÓ

A Bayer-féle terület megvétele után Saxlehner András azonnal megkezdte a keserűvízes kutak szakszerű kiépítését. Az első három kút a Dobogó hegy lábánál az 1863. év elejére készült el. A tétényi mészkőblokkokkal falazott kutak belső átmérője 1,9 méter, a térszínhez viszonyított mélységük 7,0 méter körüli volt. A kutak fölé 12 x 6 méteres alapterülettel „töltögető” helyiséget is magukba foglaló kútházak épültek. Ezen kutaknál a töltést közvetlenül a kútba leeresztett üres palackokkal megrakott ónlemezekből készült, zárható, perforált kosárral végezték. A kétkosaras üzemnél a kútba leeresztett kosárban lévő palackok megtelésével egy időben a kútból felhúzott kosár tele palackjait kiszedték, lezárták és címkézték, majd megrakták újabb üres palackokkal és a két kosár állását kézi mozgatással átcserélték. A kutakat Saxlehner András, a XV. század híres hadvezérének emlékére „*Hunyadi János forrás*” néven jegyeztette be a hatóságoknál, és már 1863-ban 41.000 palack Hunyadi János keserűvizet adott el a cég keserűvíz fogyasztóknak. A keserűvíz palackozásához kezdettől fogva csak gyári új palackokat alkalmaztak, amelyeket a csehországi üvegipar állított elő. A palackok zárására importból származó parafadugót használtak, kezdetben jelzés nélkül, később a dugó lapjára „*ANDREAS SAXLEHNER PEST*” beégetéssel. A száját lezáró ónkupakot Ausztriából kellett beszerezni.

Egy-két jellemző szám a termelés és értékesítés felfutására:

1863	41.000 palack
1866	140.000 palack
1869	304.000 palack + 50.000 palack export

A keserűvízes kutakat folyamatosan építették ki. A keserűvízes kutak száma 1874-ben már 10-re szaporodott, 1878-ra 21 kút készült el, 1885-ben már 70 kútról tudunk. Ez időben épült három darab, egyenként 60 m³-es, hordó alakú földalatti víztároló, hogy a folyamatos palackozás keserűvíz szükséglete előre biztosított legyen. A kezdeti töltögető épület helyett több munkatermet magába foglaló üzemi épület készült el, itt már külön végezték a palackok öblítését, töltését és dugaszolását. Munkaterme volt a címkézésnek és ónkupakolásnak és egy azt követő

munkateremben végezték a keserűvizes palackok csomagolását és ládázását. Később a műszaki fejlesztés hatására a föld alatti tárolóból gőszivattyú emelte fel a keserűvizet az épület végében épült víztorony fakádjaiba, innen szabad folyással jutott el a víz a palackozó terem kádjaiba.

A palackokat mechanikus működtetésű kézi dugózóval zárták le. Változatlanul kézi munkával végezték a címkézést. Az ónkupak rögzítésére mechanikus működtetésű kupakolót használtak. A késztermék elszállítása 25 éven keresztül igen gyenge kiépítésű utakon, lófogatú járművekkel történt a pesti Duna-parton lévő teherpályaudvarra.

A Hunyadi János keserűvíz iránti megnövekedett igényt csak egy nagy teljesítményű, a kézi töltögetéssel össze nem hasonlítható hatékony géppel lehetett megoldani. Erre a célra fejlesztette ki Saxlehner András az 1886. június 8-án szabadalmaztatott „*Palaczköltő készülék*”-ét. Bár a gép teljesítményére vonatkozó adatunk nincs, az egymás után következő ütemek időszükségletét elemezve, egy mai 50-60 csapos töltőgéphez lehetne hasonlítani. Egy 60 csapos töltőgép esetén egyidejűleg kb. 40 palack töltése megy végbe. Egy mai 60 csapos gép teljesítménye 0,7 literes palack esetén kb. 13.000 darab/óra. Így már érthető az a számunkra eddig felfoghatatlan adat, miszerint a Hunyadi János keserűvízből a századforduló idején napi 100.000 darabot töltöttek meg. A gépet CARL MAHLER düsseldorfi cége készítette el. Az üzemi épületek száma is szaporodott. A telepi felügyelők részére külön lakóépületek készültek, a munkások részére pedig étkező és pihenő helyiségeket rendeztek be. A víznyerő kutak védelmére a közel 46 ha területű keserűvíz telepet kerítéssel vették körül. A telepnek 14 főből álló tűzoltósága volt. Az 1880-as években átlag 250 munkást, többségükben nőket foglalkoztatott a cég. A szállítás meggyorsítására és olcsóbbá tételére a cégvezető a Kelenföldi pályaudvartól, amelynek neve — nomen est omen — Újbuda volt, a Keserűvíz telepekhez ipari vasutat terveztetett. A 2,5 km hosszú iparvágány kiépítését 1888-ban fejezték be, és októberben már megkezdődhetett a szállítás, amely még kedvezőbb helyzetet teremtett a Hunyadi János keserűvíz exportjára nézve.

Saxlehner András 1869-ben már megkezdte a Hunyadi János keserűvíz exportálását. Nagy befektetéssel egy londoni céget bízott meg a gyógyvíz világméretű reklámozásával, amely hasznosnak bizonyult, ennek következtében az export néhány év múlva sokszorosán meghaladta a hazai forgalmazást, és a kiszállított gyógyvíz mennyisége évről-évre növekedett. Saxlehner András sikerét látva, gyorsan megjelent a konkurencia is az Örsödi völgyben. Több vállalkozó is vásárolt telket a Saxlehner féle terület szomszédságában, és a telkeken készített kutak keserűvizét különböző elnevezéssel forgalmazni kezdték. Ezen vállalkozások azonban nem voltak versenyképesek a Hunyadi János keserűvízzel. Saxlehner András a kisebb vállalkozók telkeit is megvásárolta, s már 1888-ban az egész Örsödi völgy és az azt határoló Dobogó hegy is tulajdona lett. A cégalapító veleszületett jó üzleti érzékkel Európa legnevesebb vegyészeivel vizsgáltatta és véleményeztette az általa forgalmazott Hunyadi János keserűvizet.

Ugyanakkor már 1872-től a keserűvíz telepen létesített laboratóriumban saját vegyészeivel is vizsgáltatta a kutak, valamint a palackozandó keverék vegyi összetételét. A francia Orvosi Akadémia is vegyelemezte a Hunyadi János keserűvizet 1872-ben. Az akadémiai vizsgálat eredményei alapján a francia Földművelésügyi és Kereskedelmi Minisztérium 1873. január 30-án kelt rendelete megadta a Hunyadi János keserűvíz forgalmazására az engedélyt. A cég 1885-ben „*Hunyadi János keserűvíz forrása*” címmel négy nyelvű, könyv alakban megjelent ismertetőt ad ki. Ebben ismerteti a keserűvíz vegyi tulajdonságait, élettani hatását és gyógytani alkalmazását, vegyész és orvosi tekintélyek és gyakorló orvosok véleményeivel. Az 1885-ben Budapesten nyílt országos általános kiállításon Saxlehner András is részt vett a Hunyadi János keserűvízzel, és munkásságának elismeréseként „*Ferenc József érdemrend lovagkereszt*”-jével tüntették ki. Kapcsolattartására és üzleti szemléletére jellemző, hogy 1887. október 5-én a Budapesten üléselő VI. Közegészségügyi Nemzetközi Kongresszus 600 tagjának mutatta be a keserűvíz telepet.

A keserűvíz forrás vállalat 1913-ban érte el a Hunyadi János keserűvíz forgalmazásának csúcspontját. Ekkor több, mint 15 millió palack keserűvizet értékesítettek az alábbi megosztásban:

Ország	Palackszám, ezer darab
USA	5.000
Anglia	500
Brazília, Argentina	200
Franciaország	2.500
Németország	2.500
Olaszország	2.000
Spanyolország	500
Svájc, Hollandia	400
India, Ausztrália	200
Egyiptom, Dél-Afrika	200
Oroszország	1.000
Trieszti export raktár	250
Magyarország	1.000
Összesen:	15.750

Az I. Világháború kezdetével 1914-ben lezárult a Hunyadi János keserűvíz telep 50 évig tartó aranykora. A háború lényegesen csökkentette a keserűvíz iránti igényt, egyre jobban korlátozódtak az exportszállítási lehetőségek, a kialakuló politikai és hadi helyzet a legnagyobb és legjobb felvevő piacokat rövid időn belül megszüntette. Ezek a kedvezőtlen tendenciák végig kísérték az egész 20. századot.

A gazdasági világválság, a II. Világháború és az azt követő tervgazdálkodási évtizedek már-már a feledés homályába juttatták a Hunyadi János keserűvízforrást. De a források újra élnek és hála egy vállalkozó szellemű, gyöngyösi székhelyű palackozó cégnek — a MEDAQUA Kft-nek —, 2003-ban belföldi forgalmazásra 650.000 palackot, olasz és ukrán exportra 350.000 palackot termeltek.

EPILÓGUS

Újbudán — a XI. kerületben — múltba tűnt híres gyártelepeink és az örmezei lakóházak árnyékában a Saxlehner András által alapított keserűvíz telep, amely egykoron több száz dolgozó szorgos munkájától, gőzgépek és mozdonyok zakatolásától volt hangos, ma is csendesen adja gyógyító vizét a modern — bár kissé távol lévő — palackozó üzemeknek. A 140 éves fennállása óta több, mint 450 millió palack gyógyvizet adó és mélyében ennek többszörösét őrző külterület csendje a hajdan volt fénykort idézi és egyben a jövőről beszél.